

Chalupa, Aleš

Gnosticismus a jeho místo v dějinách náboženství: vymezení a prameny

In: Chalupa, Aleš. *Gnosticismus*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2013, pp. 5-15

ISBN 978-80-210-6507-9; ISBN 978-80-210-6510-9 (online : Mobipocket)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/128601>

Access Date: 23. 03. 2025

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

1. Kapitola

Gnosticismus a jeho místo v dějinách náboženství: vymezení a prameny

Gnosticismus a gnóze – terminologické vymezení

Vzhledem ke kontroverznosti a mnohoznačnosti pojmů gnóze a gnosticismus je na místě jejich bližší terminologické vyjasnění. Výraz gnóze (řecký *gnósis*; γνῶσις) byl používán již v období antiky. Jeho užívání doznalo s postupem času jistých proměn. V zásadě je však možné říci, že původně byl tento výraz používán v prostředí řeckých filosofických škol (především ve škole platónské), kde sloužil k označení rozumového poznání skutečné podstaty věci (odlišného od zdánlivého poznání založeného na pozorování vnějšího světa). Tato forma gnóze sama o sobě žádný náboženský charakter neměla nebo alespoň mít nemusela.

V helénistickém období, především pak kolem přelomu letopočtů, byl význam výrazu gnóze rozšířen rovněž o poznání, které bylo, na rozdíl od čistě racionálního poznání řeckých filosofických škol, zprostředkováno božskou milostí. Pozitivní ocenění tohoto typu poznání lze nalézt např. v řecky psané židovské literatuře (srov. Př 2:6; Mdr 2:13, 15:3) nebo dokonce v dílech dochovaných mezi kumránskými svitky. Toto poznání mělo jak svou náplň gnozeologickou (poznání povahy božstva a skutečné podstaty světa), tak spásonosnou (umožňovalo nalezení cesty vedoucí k vysvobození/spáse). Lidé nebo skupiny lidí (ať již filosofického nebo náboženského ražení), kteří toto „poznání/znalost“ vlastnili, se označovali, nebo mohli být za takové označení svými oponenty – jako *gnóstikoi* (tj. „ti, kteří mají poznání“, „ti, kteří vědí“). Předmětem tohoto poznání byl Nejvyšší Bůh a skutečná povaha světa a kosmu. Toto „odhalené“ poznání však často nebylo dosažitelné pro všechny, ale bylo vyhrazeno jen užším elitám. Získalo tak charakter, který

velmi napomáhal jeho náboženskému zhodnocení. Tento typ gnóze našel své uplatnění jak v prostředí pozdně antických filosofických škol (např. v platonismu, kde bylo rozlišováno mezi veřejným učením a speciálním „poučením“, které bylo poskytnuto pouze úzkému okruhu vyvolených žáků), tak některých náboženských skupin, především v rámci antických mysterijních kultů (např. v mithraismu). Rovněž v raných křesťanstvích se vyskytli myslitelé nebo skupiny pracující s křesťanskou naukou jako s typem „poznání“ podobně elitního charakteru.

Termín gnosticismus je v tomto ohledu nutné chápat jako termín mnohem užší a speciálnější. V dnešní době slouží k označení specifického typu gnóze a jejích nositelů, který existoval v prvních čtyřech stoletích po přelomu letopočtů (přesné časové vymezení gnosticismu je předmětem badatelských sporů) a byl cílem kritické polemiky ze strany raně křesťanských autorů nebo představitelů některých filosofických škol (např. významného představitele novoplatonismu **Plotína z Lykopolu**). Tento termín ale není termínem emickým: jeho použití není z období antiky doloženo. Poprvé jej použil (pokud víme) v roce 1669 anglický filosof **Henry More**, jeden z představitelů cambridgeského platonismu (Layton 1995: 348–349). Jeho význam byl zřetelně polemický a Morovi posloužil mimo jiné i k označení z jeho pohledu nejhorší křesťanské hereze: katolicismu.

Gnosticismus tedy představuje velmi mnohovrstevnatý a komplikovaný jev, který se vzpírá snadnému uchopení a vymezení. Jeho studium představuje pro religionistiku obrovskou výzvu a značný problém, který zřetelně odráží důsledky nedostatečné reflexe mnohých teoretických a metodologických východisek. Situaci rovněž komplikuje rozdílné chápání výrazů gnóze a gnosticismus v různých národních badatelských tradicích. Zatímco v německé jazykové oblasti přetrvává zvyk používat k označení tohoto nábožensko-filosofického směru výrazy gnóze a gnosticismus jako vzájemně zaměnitelné, v anglosaské oblasti byl přednostně užíván termín gnosticismus. Situaci se pokusil vyřešit mezinárodní kongres věnovaný studiu gnosticismu, svolaný v roce 1966 do sicilské Messiny (hlavním organizátorem tohoto kongresu byl významný italský religionista Ugo Bianchi). Závěrečné usnesení kongresu, jehož proklamovaným cílem bylo vyjasnit terminologická východiska studia gnosticismu, navrhlo pod pojmem gnosticismus chápat hnutí, které započalo v některých skupinách působících ve 2. století n. l., a pod pojmem gnóze znalost božského odhalení vyhrazeného užší elitě (Bianchi 1970: xxvi–xxix).

Gnosticismus tak lze stručně (a ne zcela přesně) vymezit jako hnutí usilující o vysvobození božské části člověka skrze spásonosné „poznání“ poskytnuté nejvyšším Bohem nebo jím vyslaným poslem/spasitelem. Dosažení tohoto poznání bylo obvykle pokládáno za dostatečné k zajištění konečné spásy, fakticky však bylo vyhrazeno pouze úzké skupině vyvolených. Materiální svět je v gnosticismu pokládán za inherentně zlý a negativní a (stejně jako člověk) byl stvořen buďto omylem nebo dokonce se zlým úmy-

slem některou z nižších božských bytostí. Tento nižší bůh, mnohdy označovaný jako *Démiurgos*, byl velmi často ztotožňován s židovským Bohem Starého zákona.

Předmětem těchto studijních materiálů a kurzu, kterého se týkají, je starověký gnosticismus, tedy chronologicky ohraničený projev gnóze v náboženském světě pozdní antiky (přibližně 2. až 4. století n. l.). Prakticky zcela zde budou pominuty ostatní projevy starověké, raně novověké nebo současné gnóze, které spadají do širšího proudu západního esoterismu.

Prameny k vědeckému zkoumání gnosticizmu

Od počátků moderního bádání o gnosticizmu (přibližně od 18. století až do 50. let minulého století) byly našimi hlavními prameny k poznání gnosticizmu polemické spisy proti heretikům, které sepsali křesťanští autoři (tzv. církevní otcové) působící v období Římské říše. Tato skutečnost s sebou přinášela četné problémy, které do značné míry ztěžovaly objektivní popis a chápání nauky a praktik jednotlivých gnostických skupin. Šlo především o spisy, které sepsali názoroví oponenti gnostiků, a je tudíž zřejmé, že jejich líčení nebylo nijak objektivní a nepředpojaté. Křesťanští autoři sice občas do svých spisů vkládali úryvky z děl svých oponentů, z relativně krátkých pasáží však mnohdy nebylo zcela jasné, v jakém kontextu se daný názor nacházel a zda nebyl jeho význam záměrně pozměněn. Po dlouhou dobu bylo tedy vědecké studium gnosticizmu omezeno skutečností, že badatelé měli k dispozici pouze minimum pramenů pocházejících od vlastních členů gnostických skupin nebo skupin, které církevní otcové za gnostické pokládali.

Mezi nejvýznamnější představitele křesťanské patristiky, kteří se ve svých dílech antickou gnózi zabývali, patří především:

- **Justin Mučedník** (zemřel r. 165 n. l. v Římě). Z jeho díla se dochovaly *Apolo-gie*, spisy bránící křesťanství. V první z nich, adresované císaři Antoninu Piovi, v kapitole 26, se nachází poznámka o spisu nazvaném *Syntagma* („Shrnutí“), ve kterém podle svých vlastních slov Justin shrnul problematiku heretických skupin. Podle jeho názoru měly všechny hereze jednotný původ v působení Satana, který převrátil pravou křesťanskou nauku. Tento spis se nedochoval, zdá se však, že byl základem pro práci mnoha dalších hereziologů.

- **Eirénaios Lyonský** (v latinské verzi Irenej Lyonský). Pocházel z Malé Asie, psal ale řecky a byl žákem Polykarpovým. Po jeho smrti působil v Lyonu (antické Lugdunum), kde se v roce 177/178 n. l. stal biskupem. Později zemřel mučednickou smrtí, nicméně ještě před tím stačil sepsat své stěžejní dílo *Adversus haereses* („Proti herezím“) v pěti knihách. Původní řecky psaný originál známe jen z několika málo zlomků, dílo se však dochovalo v latinském překladu. Eirénaios se v tomto spisu, stejně jako před ním Justin Mučedník, pokoušel o genealogické nalezení počátku všech herezí, které opět chápal jako zkreslení pravé křesťanské nauky předané apoštolům. Jejich počátek identifikoval v postavě Šimona Mága známého ze *Skutků apoštolských*. Jeho *Adversus haereses* představovalo pro starší bádání nejdůležitější zdroj informací o starověkém gnosticismu.
- **Hippolytos Římský** (zemřel roku 235 n. l. ve vyhnanství). Je autorem díla *Refutatio omnium haeresium* („Vyvrácení všech herezí“), jež bylo po dlouhou dobu pokládáno za ztracené. První kniha tohoto spisu, která se jako jediná dochovala a byla pro svůj filosofický obsah nazývaná jako *Filosofúmena*, byla po dlouhou dobu pokládána za dílo Órigena Alexandrijského. Teprve v roce 1842 byly v klášteře na hoře Athos nalezeny další knihy, které přiměly většinu badatelů přiklonit se k Hippolytovu autorství tohoto spisu (celkově máme z *Refutatio* k dispozici knihu 1 a knihy 4 až 10, knihy 2 a 3 jsou nenávratně ztraceny). Cenné jsou na tomto díle především přímé citace z gnostických spisů, které se jinak nedochovaly, např. z *Naasejského traktátu* nebo pasáže z *Velkého výkladu* Šimona Mága.
- **Tertullianus** (zemřel po roce 220 n. l. v Kartágu). Byl prvním významným představitelem latinské patristiky. Působil v Severní Africe, kde přibližně kolem roku 200 n. l. sepsal spis *De praescriptione haereticorum*, který poskytuje četné informace o některých gnostických systémech. Kořeny gnóze spatřoval v pohanské filosofii.
- **Kléméns Alexandrijský**. Narodil se v Athénách, ale působil v Alexandrii, kde byly gnostické představy značně rozšířené. Ve svých dílech *Paedagogus* a *Stromateis* se zabývá otázkou, jak by měl křesťan správně rozlišit pravou a falešnou gnózi. Při této příležitosti poskytuje četné informace o gnostických představách. V Alexandrii působil rovněž jeho žák Órigenés, další z významných představitelů tzv. alexandrijské teologické školy, který se problematice gnóze věnuje především v *Komentáři k evangeliu podle Jana* (které bylo často interpretováno v silně gnostickém duchu).

- Posledním významným autorem protignostické literatury je **Epifanios ze Salamíny** na Kypru, kde se v roce 367 n. l. stal místním biskupem. Je autorem spisu *Panarion omnium haeresium* („Lékárnička proti všem herezím“), ve kterém shrnuje poznatky předchozích hereziologů. Situace v jeho době již byla poněkud jiná, z pohledu obecné církve nebezpečí představované gnostiky již pomalu pomíjelo. Epifanios byl závislý na svých předchůdcích, a přestože v jeho díle můžeme objevit některé úryvky z gnostických spisů, které se jinde nedochovaly, k celkové koncepci hereziologického vidění gnóze již nepřináší mnoho nového.

Hereziologická literatura sice obsahovala autentické úryvky gnostických spisů, jejich celková délka však tvořila naprostý zlomek z rozsáhlé produkce nejvýznamnějších představitelů antické gnóze (ze všech protignostických děl lze vypreparovat necelých 50 stran autentických citací). Za pozornost v tomto ohledu stojí především *Výňatky z Theodota* (gnostický učitel valentinské gnóze východní větve), dochované u Klémenta Alexandrijského, nebo *Ptolemaiův dopis Floře*, jehož autorem byl gnostik valentinovského směru západní větve Ptolemaios a který je obsažen v díle Epifania ze Salamíny. Myšlenky gnostiků byly navíc často vytrženy ze svého kontextu, což ztěžovalo jejich pochopení. Tato ztráta byla v mnoha ohledech pokládána za zcela zásadní a velmi bolestnou, neboť mnozí gnostičtí myslitelé byli podle hereziologických zpráv literárně velmi nadaní a plodní (např. Valentinus nebo Basileidés).

V průběhu 19. a 20. století se však v dochovaných dílech antické literatury podařilo identifikovat několik děl, která pocházela od gnostiků, nebo byla gnostickým myšlením přinejmenším ovlivněna, a která doposud svému odhalení unikala. Mezi nejvýznamnější prameny tohoto druhu patří:

- *Corpus hermeticum*, sbírka řecky psaných textů pocházející ze 3. století n. l., významně ovlivněná egyptským kulturním kontextem. Jejich společným pojítkem je postava Herma Trismegista (Herma „tříkrát velikého“), za kterým lze identifikovat egyptského boha Thovta. Za nejvíce „gnostický“ spis z této sbírky je obvykle pokládán hned ten první, nazvaný *Poimandrés* („Pastýř mužů“). Ke korpusu byl později připojen i další spis s gnostickými prvky, na rozdíl od ostatních se však dochoval pouze v latinském překladu. Nazývá se *Asklépios* a je rozhovorem mezi bohem Hermem a Asklépiem. V řeckém originálu nesl titul *Logos teleios* („Dokonale učení“). Gnostický charakter korpusu rozpoznal a prokázal **Richard Reitzenstein**, jeden z významných znalců gnosticizmu počátku 20. století.

- Na konci 18. století byl rovněž rozpoznán gnostický charakter tří děl obsažených ve dvou koptsky psaných papyrech, které byly prodány do Anglie. Jde o tzv. *Codex Bruceianus* (Bruceho kodex), který se nachází v Bodleian Library v Oxfordu, a *Codex Askewianus* (Askewův kodex), uložený v Britském muzeu. Askewův kodex (získán v roce 1750) obsahuje dílo obvykle nazývané *Pistis Sofia* („Věra – Moudrost“). Bruceho kodex (získán v roce 1773) pak *Dvě knihy Ježíše* a neznámý spis příznačně nazvaný jako *Bezejmenný traktát*. V průběhu 19. století byla tato díla postupně publikována, i když kvalitní kritické vydání se objevilo až v roce 1905. Šlo o první autentické gnostické spisy, se kterými se mohli novodobí badatelé seznámit. Překážkou však byla malá znalost koptštiny mezi badateli přelomu 19. a 20. století.
- Další autentické gnostické spisy v koptštině obsahuje tzv. *Papyrus Berolinensis 8502*, který byl zakoupen do držení Berlínského muzea v roce 1896. Jde o *Mariino Evangelium*, *Tajnou knihu Janovu* a *Moudrost Ježíše Krista (Sofia Jesu Christi)*. Publikaci těchto děl však provázely obrovské technické problémy, které způsobily především dvě světové války. Texty se podařilo vydat v textově-kritické edici až v roce 1955 (tedy po nálezů rukopisů z Nag Hammádí).
- Další díla s některými gnostickými prvky byla získána v syrském kulturním kontextu. Jde především o *Ódy Šalamounovy*, dochované v syrštině, *Píseň o perle*, která tvoří součást apokryfních *Skutků Tomášových*, a *Skutky Janovy*, které obsahují výrazně dokétický výklad ukřižování Ježíše Krista. *Píseň o perle* navíc známe jak v syrské, tak v řecké verzi.
- Jistý význam pro studium starověké gnóze, především z komparativního hlediska, mají rovněž dochované manichejské a mandejské spisy. Jejich přímá spojitost nebo návaznost na antickou gnózi však byla v moderním bádání značně zproblematicována.

Rukopisy z Nag Hammádí: milník v dějinách studia gnosticizmu

Naprostý přelom ve studiu gnosticizmu způsobil nález rukopisů z Nag Hammádí (poblíž antického města Chenoboskion – „Gazelí louka“), ke kterému došlo v roce 1945. Velbloudář Mohammad Ali es-Samman spolu se svým bratrem našli poblíž Hamra Dúmu na úpatí Džebel el-Táریف ve středním Egyptě zapečetěný hliněný džbán (vysoký asi 60 centimetrů), ve kterém se nacházelo celkem 13 papyrových kodexů v deskách z kozí kůže (vazba měla tvar zavírací brašny zdobené ornamenty). Kodexy I až XI se dochovaly v úplnosti, byť v rozdílné kvalitě sahající od vynikající až po velmi špatnou. Kodex XII byl poškozen v době po svém nalezení, kodex XIII nebyl úplný již v době uložení knih. Nález obsahuje celkově 1153 stran papyru (obvyklý formát je 35 x 15 cm, s jedním sloupcem textu, které podle kvality písma pořídili zruční písaři) z předpokládaných 1257 (dochovalo se tedy více jak 90% obsahu).

Třináct kodexů obsahuje celkem 52 traktátů, z nichž některé se v nich objevují ve více kopiích (dvakrát nebo dokonce třikrát). Jazykem traktátů je koptština, poslední fáze egyptštiny psaná upravenou řeckou abecedou, konkrétně lykopský a sáhidský (většina) dialekt, a jedná se o překlady původně řeckých textů. Celkem 42 traktátů bylo zcela neznámých. Zbýlé byly buďto dochovány i v jiných kodexech, nebo byly alespoň známy zmínky o jejich existenci a názvech.

Přesná datace vzniku a uložení textů není možná. Vzhledem ke skutečnosti, že desky některých kodexů byly vyztuženy papyrovými kvitancemi (potvrzeními o dodávkách obilí), které lze datovat v rozmezí let 333–348 n. l., lze v případě kodexů I, VII a XI za *terminus post quem* pokládat rok 378 n. l. (kvitance musely být archivovány po dobu 25 let, viz Oerter – Pokorný 2008: 21). Za *terminus ante quem* celého nálezu je na základě datace talíře, kterým byl džbán s kodexy přikryt, možné pokládat rok 400 n. l. Někdy v tomto rozmezí byly kodexy pečlivě uskladněny v hliněném džbánu a ukryty. Vzhledem ke skutečnosti, že jedna z desek obsahuje jako výzuhu rovněž dopis adresovaný Pachomiovi, zakladateli křesťanských klášterů, lze kodexy klást do spojitosti s některou z poblíž místa nálezu situovaných klášterních knihoven.

Tab. 1. Obsah kodexů z Nag Hammadí

Kodex I	I/1 Modlitba apoštola Pavla; I/2 Tajná kniha Jakubova; I/3 Evangelium pravdy; I/4 Traktát o vzkříšení; I/5 Trojdílný traktát
Kodex II	II/1 Tajná kniha Janova; II/2 Tomášovo evangelium; II/3 Filipovo evangelium; II/4 Podstata archontů; II/5 O původu světa; II/6 Výklad o duši; II/7 Tomášova kniha
Kodex III	III/1 Tajná kniha Janova; III/2 Evangelium Egyptanů (nebo též Svatá kniha velkého neviditelného ducha); III/3 Požehnaný Eugností; III/4 Moudrost Ježíše Krista; III/5 Rozhovor se Spasitelem
Kodex IV	IV/1 Tajná kniha Janova; IV/2 Evangelium Egyptanů (nebo též Svatá kniha velkého neviditelného ducha)
Kodex V	V/1 Požehnaný Eugností; V/2 Zjevení Pavlovo; V/3 První zjevení Jakubovo; V/4 Druhé zjevení Jakubovo; V/5 Zjevení Adamovo
Kodex VI	VI/1 Skutky Petra a dvanácti apoštolů; VI/2 Hrom: Dokonalá mysl; VI/3 Authentikos logos; VI/4 Myšlenka naší veliké moci; VI/5 Platónova Ústava 588a–589b; VI/6 Výklad o osmém a devátém nebi; VI/7 Hermetická modlitba z traktátu Asklépios; VI/8 Asklépios
Kodex VII	VII/1 Parafráze Sémova; VII/2 Druhý traktát velkého Seta; VII/3 Zjevení Petrovo; VII/4 Poučení Silvanova; VII/5 Tři Sétovy stěly
Kodex VIII	VIII/1 Zóstrianos; VIII/2 Petrův list Filipovi
Kodex IX	IX/1 Melchisedek; IX/2 Nórea; IX/3 Svědectví pravdy
Kodex X	X/1 Marsanés
Kodex XI	XI/1 Výklad poznání; XI/2 Valentinovský výklad; XI/3 Allogenés; XI/4 Hypsifroné
Kodex XII	XII/1 Výroky Sextovy; XII/2 Evangelium pravdy; XII/3 [fragmenty]
Kodex XIII	XIII/1 Protennoia ve třech tvarech; XIII/2 O původu světa

Nález z Nag Hammádí sestává z děl mnoha žánrů a orientací, z nichž jen některá mohou být označena za čistě gnostická. S jistou mírou zevšeobecnění je možné předložit následující typologii:

1. **Negnostické spisy.** Do této kategorie by spadal koptský překlad Platónovy *Ústavy* (NHC VI/5), ale lze sem zařadit rovněž *Tajnou knihu Jakubovu* (NHC I/2), *Výklad o duši* (NHC II/6), *Authentikos logos* (NHC VI/3), *Skutky Petra a dvanácti apoštolů* (NHC VI/1), *Hrom: Dokonalá mysl* (NHC VI/2), *Poučení Silvanovo* (NHC VII/4) a *Výroky Sextovy* (NHC XII/1). Tři další spisy náleží k tzv. hermetické tradici: *Výklad o osmém a devátém nebi* (NHC VI/6), *Hermetická modlitba z traktátu Asklépios* (NHC VI/7) a *Asklépios* (NHC VII/8).
2. **Evangelia a texty jim blízké.** Čtyři texty jsou jako evangelia označeny již v koptských nadpisech. Jde o *Evangelium pravdy* (NHC I/3 a XII/2), *Tomášovo evangelium* (NHC II/2), *Filipovo evangelium* (NHC II/3) a *Evangelium Egypťanů* (NHC II/2 a IV/2). Údajné výroky Ježíše obsahují i *Tomášova kniha* (NHC II/7) a *Rozhovor se Spasitelem* (NHC III/5).
3. **Mytologické texty.** Část těchto textů by spadala do tzv. setovské gnóze, především *Tajná kniha Janova* (NHC II/1, III/1 a IV/1), někdy pokládaná za „klasický gnostický text“, *Podstata archontů* (NHC II/4) nebo *O původu světa* (NHC II/5 a XIII/2). Mytologické spekulace a popis vyšších světů obsahují rovněž traktáty *Požehnaný Eugností* (NHC II/3 a V/1), *Petrův list Filipovi* (NHC VIII/2), *Protennoia ve třech tvarech* (NHC XIII/1) a *Parafráze Sémova* (NHC VII/1).
4. **Apokalypsy a polemické traktáty.** Do této kategorie spadají především *Zjevení Pavlovo* (NHC V/2), *První a Druhé zjevení Jakubovo* (NHC V/3 a V/4), *Zjevení Adamovo* (NHC V/5) a *Zjevení Petrovo* (NHC VII/3). Jisté apokalyptické tendence vykazují rovněž *Myšlenka naší veliké moci* (NHC VI/4), *Melchisedek* (NHC IX/1) a *Hypsifroné* (NHC XI/4). Polemiku s jinými gnostickými skupinami je možné nalézt ve *Zjevení Petrově* a kromě toho ještě ve *Svědectví pravdy* (NHC IX/3) a *Druhém traktátu velkého Séta* (NHC VII/2).
5. **Texty valentinovské gnóze.** Do této skupiny náleží *Evangelium pravdy* (NHC I/3 a XII/2), *Traktát o vzkříšení* (NHC I/4), *Trojdílný traktát* (NHC I/5), *Filipovo evangelium* (NHC II/3), *Výklad poznání* (NHC XI/1) a *Valentinovský výklad* (NHC XII/2).
6. **Texty pojednávající o výstupu duše.** Do skupiny těchto textů, ovlivněných novoplatónskou filosofií, náleží *Tři Sétovy stěly* (NHC VII/5), *Zóstrianos* (NHC VIII/1), *Marsanés* (NHC X/1) a *Allogenés* (HNC XI/3).

Významné objevy gnostických textů v době po nálezů rukopisů z Nag Hammádí

Nejvýznamnější nález učiněný v době po objevu rukopisů z Nag Hammádí představuje bezesporu další koptsky psaný papyrový kodex, tzv. *Codex Tchacos*, který obsahuje tři traktáty (místy velmi troskovité) a fragmenty čtvrtého. Největší pozornost (již pro svůj název) vzbudilo jinde nedochované *Jidášovo evangelium*. O existenci evangelia s tímto názvem však hovořil Eirénaios Lyonský (*Adversus haereses* I.31.1). Další dva traktáty již známe z rukopisů z Nag Hammádí: jedná se o *První zjevení Jakubovo* (z *NHC V/3*) a *Petrův list Filipovi* (*NHC VIII/2*). Čtvrtým textem byl spis *Allogenés*, který je ale odlišný od stejnojmenného textu známého z rukopisů z Nag Hammádí (*NHC XI/3*).

Text byl nalezen někdy v průběhu 70. let 20. století v egyptském El-Minja. Během nevhodného zacházení ze strany překupníků se starožitnostmi během pokusů o jeho prodej utrpěl nevratné poškození, především ve středu stránek. Až v roce 2001 jej zakoupila Frieda Nussberger-Tchacos pro *Maecenas Foundation of Ancient Art* v Basileji. V roce 2006 bylo vydáno *Jidášovo evangelium*, v roce 2007 pak celý obsah kodexu.

Význam objevu rukopisů z Nag Hammádí

Význam nálezů rukopisů z Nag Hammádí nelze přecenit. Z hlediska dějin studia starověkého gnosticizmu je zvykem dělit monografie a studie na ty, které vyšly před nálezem rukopisů z Nag Hammádí, a na ty, které vyšly po něm (respektive po publikaci textů, které obsahovaly). Již letmý pohled prozrazuje v mnoha ohledech zásadní proměnu náhledů, kterou texty z Nag Hammádí umožnily. Z nejvýznamnějších přínosů je možné zmínit především:

- Několikanásobné rozšíření pramenné základny o texty, které byly sepsány samotnými gnostiky a které tedy nejsou zkreslené hereziologickou polemikou. Přestože některé z nich byly známy již z citací v dílech hereziologů, potvrdilo se, že myšlenky, které nesou, jsou často s jejich líčením v protignostických textech v poměrně ostrém kontrastu.

- Toto rozšíření pramenné základny vedlo k vytvoření mnohem plastičtějšího, na protignostických spisech méně závislého obrazu starověkého gnosticizmu. Ukázalo se, že antický gnosticizmus byl mnohohrstevnatým jevem, který se vzpírá klišovitým kategorizacím. Některé texty rovněž umožnily blíže poznat, alespoň v náznacích, charakter gnostické zbožnosti a rovněž částečně rekonstruovat možné podoby gnostického kultu a jeho rituálů (křest, rituály vzestupu duše skrze planetární sféry, obřad svatební komnaty atd.).
- Nález rukopisů z Nag Hammádí rovněž poskytl nový materiál k diskuzi ohledně původu a vzniku gnosticizmu a napomohl přesnější identifikaci významných inspiračních zdrojů (a to jak v rámci helénistického judaizmu, tak platónské a novoplatónské filosofie). Na základě interpretace textů z Nag Hammádí se tak nyní většina badatelů kloní k ne-křesťanskému původu gnosticizmu.
- Texty z Nag Hammádí rovněž napomohly osvětlit podobu interakcí mezi křesťanstvím a gnosticizmem, respektive přispěly k formulaci vyváženějších a lépe podložených stanovisek.
- Interpretace textů z Nag Hammádí rovněž oživila zájem o palčivou otázku sociálního zakotvení starověkého gnosticizmu. Přestože problém zůstává v zásadě neřešitelný, některá díla přinejmenším naznačují, že v některých případech mohla sloužit jako liturgické texty v rámci konkrétních gnostických komunit.